

Romano džaniben

časopis romistických studií | 17. ročník | **2/2011**

— Pařížská a královská modrá, to jsou moje zamilované barvy

Rozhovor s Gyöngyi Ráczné Kalányos

Gyöngyi Kalányos Ráczné je jednou z těch, kdo zastupují první generaci romských malířů, kteří se objevili po válce coby příslušníci naivního výtvarného proudu. Narodila se v roce 1965 v romské osadě v obci Komló (severně od jihomaderského Pétikosteli) do rodiny Beášů. Už během školních let projevovala výrazné výtvarné nadání, ve kterém ji ve škole podporovali. Kolem roku 1979 vznikly její kresby k animovanému filmu O sedmi rohatých hadech – sedmčatech (A hét iker-szarvaskigyó). Následoval bezpočet uměleckých ohlasů jak v Maďarsku, tak v zahraničí. Vzhledem ke smutnému faktu, že pouze uměním se jí nedařilo rodinu finančně zajistit, musela zprvu vykonávat také těžkou fyzickou práci a po skončení dálkového studia nastoupila do jeslí jako vychovatelka. Od smrti

| Gyöngyi Ráczné-Kalányos ve svém bytě v Budapešti |
foto Zuzana Bodnárová, 2011. |

manžela žije se svými dětmi na sídlišti budapeštské periferie. S Gyöngyi Kalányos Ráczné si povídala (v maďarštině) Zuzana Bodnárová: tématem byly především strasti každodenního života v umělecké domácnosti a vnitřní síla, která malířku i přes starost o pět dětí a neblahé životní okolnosti odjakživa vedla k uměleckému projevu. Rozhovor je doplněn obrazovou přílohou s ukázkami její tvorby.

Odkdy se věnuješ malbě?

Kreslit jsem začala už jako devítiletá. Bydleli jsme tehdy v osadě v malém domku. Bylo nás pět sourozenců. Hned pod námi byla huť a my žili uprostřed všech těch detonací. Táta byl horník. Maminka byla nějaký čas v domácnosti, ale pak musela i ona jít dělat, těžkou fyzickou práci. Jednou mě teta vzala s sebou do školy – protože v dětství se o mě starala hlavně ona. Musela do školy a nezbývalo jí, než mě vzít s sebou, měli zrovna hodinu kreslení. Teta je mimochodem taky malířka – jmenuje se Teréz Orsós. No, a na té hodině jsem si něco kreslila, a děti mi ten obrázek ukradly. Honila jsem je, chtěla jsem ho zpátky. Ale teprve když jsem už sama chodila do čtvrté třídy, všimla si mého talentu učitelka kreslení a ještě jeden další učitel. Pak jsem začala chodit do kroužku kreslení. Tahle konkrétní učitelka mě ale upřímně řečeno hodně zklamala. Jak jsem ji měla ze začátku ráda, tak se mi později zprotivila.

Co se stalo?

Mohla jsem chodit asi tak do sedmičky. Tehdy jsem udělala takový animovaný film. Vymyslela jsem romskou pohádku *O sedmi rohatých hadech – sedmerčatech* a namalovala jsem k ní obrázky. Učitel vybral čtrnáct dětí, které mu měly s přípravou toho kresleného filmu pomáhat, časem ale všechny odpadly. Chodily k němu pomáhat týden, dva, ale rychle je to znudilo a nechaly toho. Celé jsem to dotáhla sama. Do školy jsem vyrážela brzy ráno a vracela se až pozdě večer, kolem osmé. Celý den jsem byla jen o sklenici mléka a dvou rohlíkách. Učitelka mi někdy nabídla jídlo, ale jindy jsem celý den malovala o hladu.

Oni ti zadali nějaké téma?

Nejdřív se mě zeptali, jestli bych zvládla vymyslet nějakou pohádku. Já znala hodně pohádek, děda nám jich vyprávěl spousty. Ale nečerpala jsem jenom z nich, ten příběh je z mé vlastní hlavy. Takže jsem tu pohádku vymyslela a převyprávěla jsem jim ji. Když už jsem byla s kresbami skoro hotová, zeptala se mě jedna dáma z filmového studia Pannonia v Pétikosteli: „Co budeš dělat s tou spoustou peněz, kterou za ten kreslený film dostaneš?“ Zeptala jsem se jí: „Jak to myslíte, tolik peněz? O jaké peníze jde?“, protože jsem vůbec netušila, že bych si tím mohla něco vydělat.

„Gyöngyi, copak ty nevíš, že dostaneš spoustu peněz? Co si za ně koupíš?“

„Co si za ně koupím?...“ Dítě si samozřejmě v takové chvíli začne představovat, za co všechno tu hromadu peněz utratí. Já vyrostla v chudé rodině. Knihy jsem nenosila v aktovce, ale ve staré igelitce, takže mi všechny promokly. A často mi byla zima, protože jsem neměla ani pořádné boty a šaty. Proto jsem na její otázku odpovíděla: „Pořídím si něco na sebe, aktovku a nějaké boty. Zbytek dám mamince, aby mohla něco koupit taky sourozencům.“ Když

byl film hotový, vzali mě na něj do kina. Jako dítě jsem samozřejmě toužila ukázat mamince, kde jsem trávila všechny ty dlouhé večery. Myslela si, že chodím někam za klukama, protože u Romů odchází děvče z domova brzy. Chtěla jsem zaplašit máminy hororové scénáře tím, že ji vezmu do toho kina, aby konečně pochopila, proč jsem tak často nebyla doma a vracela se vždycky tak pozdě. Dávali to tady u nás v Komló, kde jsme bydleli a chodili do školy. Když jsem tenkrát vzala mámu do kina, musela si koupit lístek – to byla jedna z velkých facek, které mi život uštědřil. Musela jsem zaplatit za to, aby se maminka mohla podívat na film, který jsem já sama vytvořila. Byla to pro mě velká rána. Ale zároveň jsem šlela radostí, když se na plátně objevilo velkým písmem moje jméno: Gyöngyi Kalányos. Já ti měla takovou radost. Na mámě bylo vidět, že je na mě pyšná.

A zaplatili ti nakonec za ten film?

Po promítání jsem dostala nové spodní prádlo a album jedné cikánské kapely – z druhé ruky. A pořád jsem čekala. Ptám se jich: „To je všechno?“ – „To je všechno.“ Tehdy jsem se zařekla, že už v životě nic nenamaluju, že ze mě nikdo nebude dělat pitomce. Bylo mi to strašně líto. Kdyby se mnou alespoň tenkrát nemluvili o těch penězích! Byla jsem ještě dítě, bývalo by bylo snadné mi něco nabulíkovat. Ale to, že mi vykládali nejdřív o penězích a nakonec jsem neviděla ani korunu, mě strašně rozesmutnilo. Ten film pak mimochodem promítali taky v Cannes.

A nikdy jsi jim to nevyčetla?

Netroufala jsem si, byla jsem dítě a styděla jsem se. Bolelo mě u srdce a strašně jsem se užírala tím, co se stalo. Domů jsem chodila se svěšenou hlavou. Byl to důvod, proč jsem si pak osm let malovala jenom pro sebe. Nikde jsem nevystavovala a ani nikomu nedovolila posílat moje díla do ciziny. Leda když po mně chtěli Romové, abych jim namalovala něco na zeď, tomu jsem se nebránila. Ale pro žádného učitele už jsem nikdy nechtěla namalovat jediný obrázek.

Pak jsem se přestěhovala do Véméndu, což je švábská vesnice. Zklamání časem trochu polevilo, ale stejně jsem moc nemalovala, jen tu a tam. Až pak mě jednou vyhledal strýček Lexi ze Zánky, že prý o mně dlouho neslyšel. Od něj jsem dostala spoustu čtvrtků a barev. Božíčku, kdybys věděla, jak mě ten bílý papír najednou neuvěřitelně vzpružil! Cítila jsem, že malování je můj úkol! Čtvrtky jsem si rozložila a pustila se do toho.

Ve véméndské škole jsem ovšem byla černá ovce – jediná cikánka ve třídě. V té druhé škole bylo cikánských dětí hodně, ale nechali je pokaždé propadnout, takže se dostaly maximálně na druhý stupeň. Spousta holek se pak vdávala ještě před tím, než vyšly ze školy. Kdybych tehdy bývala chodila tam, nepochybuji, že bych taky pořád propadala. Takže osmou třídu jsem už dodělala na té véméndské švábské škole. Tam si mě vyhlédla jedna učitelka

kreslení, která už o mně slyšela. To ona mě přiměla začít zase pořádně malovat. Probrala mě tehdy k životu, najednou jsem byla jako znovuzrozená. „Hele, ať tě ani nenapadne přestat s malováním!“ A tak jsem začala zase kreslit.

Jenže v té škole byla i jedna učitelka, která mě nesnášela. Matikářka. Jak už jsem říkala, v osmé třídě jsem byla mezi spolužáky jediná cikánka, tak si na mě zasedla. Poslali mi tenkrát z Komló do Véméndu telegram, že mi umřel dědeček. Maminka mi řekla: „Gyöngyi, musíš se omluvit ze školy.“ Táta byl tehdy ve vězení. „Řekni jim, ať tě pustí, já pro tebe s tolika dětmi nemůžu dojet. Potřebuju, abys mi pomohla, musíme se vypravit za babičkou. Děda umřel.“ Zanesla jsem ten telegram třídní učitelce, požádala jsem o uvolnění a ona mě pustila. S maminkou a sourozenci jsme odjeli do Komló na pohřeb. Následující týden jsem šla v pondělí do školy. Matikářka se do mě začala navážet, nadávala mi do všeho možného. „Ty cikánko jedna špinavá, padej na chodbu! Nevěřím, že ti umřel děda, ten telegram psal určitě nějaký tvůj frajer!“ Měla mě za stejnou sortu, jako byly mladé cikánky z Véméndu, které v té době už chodily s klukama, a myslela si, že jsem chtěla třídní napálit. Přitom jsem se u třídní osobně omluvila a ona mě uvolnila!

To na tebe takhle křičela před spolužáky?

Ano, ponížila mě před celou třídou. Já jsem byla vždycky čistotná a chodila do školy upravená a v hezkých šatech. Doma jsme měli jenom lavor, ale já se stejně drhla každý večer a nikdy jsem nechodila špinavá. Později už táta postavil koupelnu a koupil taky vanu, takže jsme se mohli mýt všichni. A ta učitelka na mě takhle! Strašně jsem se rozčílila, když mě obvinila, že lžu! Rozhodla jsem se, že si během přestávky fofrem zaběhnu domů pro úmrtní list a donesu jí ho jako důkaz, že jsem mluvila pravdu. Ona byla přesvědčená, že všichni cikáni lžou. Tak jsem radši vynechala svačinu a běžela domů. Další hodinu jsme měli taky matematiku. Šla jsem za učitelkou a položila úmrtní list na katedru. „Prosím vás, paní učitelko, a tohle psal taky můj kluk?“ „Ty jedna smradlavá cigoško, sbal si ten svůj papír a koukej se pakovat, rozumělas? Mazej na chodbu. Ať už tě tu nevidím. Ty cikánská špíno...“ Nadávala mi do všeho, co jí na jazyk přišlo. Ale já už jsem byla zpátky v lavici, úplně zdřevěnělá! Jakoby mě zalili do betonu, byla jsem úplně zcepenělá. Uši mi svítily studem, to hrozné ponížení! A kolem mě všechny ty švábské děti! Cítila jsem se naprosto příšerně. Vůbec jsem nevěděla, co si počít, tak jsem byla tím studem ochromená.

A nikdo se tě nezastal?

Ne, všichni byli úplně zticha. Ve třídě bylo hrobové ticho, že skoro bylo slyšet bzučet mouchy. A pak přišla ta učitelka ke mně a chtěla mi dát facku. A já jí chytla za hlavu a praštila s ní o la-

vici. Samotné mi to ještě pořád zní úplně absurdně, jednala jsem naprosto instinktivně. Načež zařvala: „Jdu pro hůl!“ a vyběhla ze třídy. Ostatní děti začaly šilet: „Gyöngyi, nedej se! Gyöngyi, nandej jí to!“ Pak dorazil ředitel, manžel té učitelky kreslení. „Gyöngyi, co to má znamenat?“ „Zeptejte se paní učitelky,“ povídám, „tady je úmrtní list, podívejte!“ On na to: „Ale já bych to chtěl slyšet od tebe.“ „Ode mě? Nadávala mi do špinavý cikánky a nevěřila, že mi umřel děda. Nemohla jsem se pohnout. Přišla ke mně a chtěla mi jednu vrazit. Tak jsem ji chytla a bouchla jí hlavou o lavici. Ostatní to viděli, potvrdí vám to.“

Uběhl týden. Jednou o přestávce šla maminka do školy a domů se vrátila celá rozzuřená. „Proč jsi tu učitelku praštila?“ „Já jí nepraštila, jenom jsem jí bouchla hlavou o stůl.“ Další týden mě bohužel ze školy vyhodili. Zbývalo mi tehdy půl roku k dokončení posledního ročníku. Do ruky mi strčili vysvědčení a poslali mě na národní výbor, kde mi dali pracovní knížku. A alou do práce. Dělal jsem těžkou fyzickou dřinu.

Příští rok jsem se přihlásila do večerní školy. A hádejte, kdo byla moje třídní? Matikářka. Ale říkala jsem si: ať už je to jak chce, já všem ukážu, že těch podělaných osm tříd dokončím! A taky že jsem je dokončila. V životě jsem neměla z matiky jedničky nebo dvojky, vždycky spíš čtyřky nebo tři mínus. Tehdy jsem ovšem začala sbírat jedničky a dvojky. Co tak najednou? Je možné, že se mě pak už bála? Tak takhle jsem dokončila osmou třídu.

Pak jsem šla dělat do Szekszárdu. Vyrážela jsem ráno ve čtyři, v šest jsem byla v práci a domů jsem chodila až v osm večer. Takhle to šlo denně. Tehdy jsem se seznámila s jedním ze svých ctitelů. Chodil za mnou na nádraží a zkoušel mě vylákat z vlaku. Chodili jsme spolu rok a půl a měla jsem s ním dítě. Ten se mnou taky pěkně vyběhl. On mimochodem nebyl Beáš, ale Olach. Moje rodina ho přijala, ale jeho lidi byli proti tomu, abychom spolu žili. Slíbili mu, že když mě nechá, koupí mu Ladu, to auto. Koupili mu ho, a on mě skutečně nechal. Šla jsem pak bydlet do Pétikostelí. Dcerku mi vychovávala skoro rok máma, já zatím pracovala.

V Pétikostelí jsem pracovala na jatkách a tam jsem potkala svého muže. Nechtěla jsem se vdávat, to předchozí zklamání mě dostatečně poučilo. Tehdy jsem se zařekla: jednou, a dost. Ale on za mnou pořád chodil a strašně mi nadbíhal. Ať mi kupoval, co chtěl, nikdy jsem si to nevzala, vyhazovala jsem to do kanálu. Neměla jsem zájem. Nakonec jsem ale přece jenom podlehla a dali jsme se dohromady. On nebyl Beáš, patřil k těm Romům, co vyráběli nepálenné cihly a opravovali hrnce a nádobí.

Nastěhovali jsme se do Pogánye k manželovým rodičům a narodilo se mi druhé dítě. Odtamtud jsme ale taky museli pryč, protože tam nám dělali ze života peklo. Pro svou maďarskou tchýni jsem byla samozřejmě „ta cikánka“. Prostě jsme měli neustále nějaké rozmíšky. Šli jsme zpátky do Pétikostelí a prostě jsme se vloupali do jednoho prázdného bytu. Neměli jsme na výběr. Chlap ze sociálky mi chtěl vzít děti. Tehdy jsem už měla dvě. To místo,

kteřé jsme obsadili, bylo neustále provlhlé. Přišli ze sociálky, a že mi vezmou děti do ústavu. Zrovna jsem jim dávala snídani. Muž byl v práci. Řekla jsem jim, že jestli si někdo z nich zkusí vztáhnout ruku na moje děti, že ho normálně zabiju! Zrovna jsem chystala snídani, měla jsem v ruce nůž. Jen si mě představ: cikánská máma, která se vztekle ohání nožem. Jak vůbec může někoho napadnout, že by mi vzal moje vlastní děti? Oni se samozřejmě lekli a odešli. Já jsem jim přitom nechtěla ublížit, ale to je jednou jisté, že bych jim nedovolila mě připravit o děti. Napsala jsem tenkrát dopis tehdejšímu prezidentovi Maďarska, Pálu Losoncovi. Odpověděl mi, že v případě, že budu mít ještě jedno dítě, dostanu přidělený byt. Odepsala jsem mu, že to беру na vědomí. Druhý den jsem šla s dopisem na národní výbor. „Tumáte, tady mám oprávnění na jiné bydlení, přidělte mi byt!“ A dostali jsme ho.

Podporovali tě v tvorbě rodiče?

Moc je to nezajímalo. Nevěnovali tomu pozornost. Když otec viděl, že vyhrávám jednu cenu za druhou, chlubil se se mnou v hospodě. Jinak jsem ale s tátou neměla dobrý vztah. V jednom kuse mě mlátil. Hodně mi ubližoval. Ať už zrovna pil nebo ne, stejně jsem to vždycky schytala. Už jako dítě mě mydlil násadou od koštěte, byla jsem samá modřina. Zlomil mi deváté žebro, rozbil mi hlavu. A když jsem byla těhotná, v devátém měsíci, nechal mě klečet na kukuřici. Táta byl surovec.

Jak se vyvíjel tvůj život později?

Měla jsem výstavu tady v Pětikostelí v aule. Tam mě objevili Ágnes Daróczi a budapeštský kunsthistorik István Kerékgyártó. István se mi od té chvíle hodně věnoval. Ágnes mi okamžitě zorganizovala velkou výstavu. A na druhé celorepublikové výstavě romských výtvarníků jsem už měla zastoupených pár svých děl. Začala jsem znovu pravidelně malovat. Dodali mi ten potřebný impuls a odvalu. Kerékgyártó znal dobře moji minulost a říkal, že se nemusím ničeho bát, že mě podpoří. A taky mi vážně pomohl, strašně. To díky němu jsem teď tam, kde jsem.

Maluješ i na objednávku?

Taky, teď zrovna mám tři obrazy, které jsem namalovala na objednávku. Každý by chtěl obrázek, ale všichni je chtějí prakticky zadarmo. Nenapadne je, že si musím taky z něčeho pořídít štětky a plátna a navíc zajistit rodinu. Vždycky mě rozčilí, když mám dojem, že mě chce někdo využít. A nejen já, ale i spousta mých dalších kolegů malířů. Znam totiž všechny romské malíře osobně.

Odkud se znáte?

My jsme často jezdívali na výtvarná soustředění. Konala se každoročně a mohly s námi jezdit i naše rodiny. Vždycky jsme se od sebe hrozně moc věcí naučili, přicházeli jsme na nové nápady. Já například nemaluju jenom na dřevotřísku, ale taky na sklo a na plátno.

Kdy jsi vlastně začala s olejomalbou?

Ze začátku jsem vlastně používala jenom tempéry, ale pak mě pobídli, abych si zkusila olej. Nejdřív jsem ani nevěděla, jak na to. Ukázali mi to až kolegové. Vyzkoušela jsem to – a od té doby se toho držím.

Jak velká plátna děláš?

Moje největší plátno měří 13 x 5 metrů. Teď je u Tímej Junghaus, což je jedna kunsthistorička z Budapešti. V létě 2012 se chystám namalovat něco podobného o rozměrech 13 metrů na stěnu jednoho domu v Bódvalenku.

Zmiňovala ses, že po tobě Romové chtěli, abys jim malovala na stěny. O jaké motivy tě žádali?

Často chtějí květiny, hlavně růže, pak taky portrét starce, nebo třeba tančící ženu. Ale často nechávají výběr motivu na mně. Jednou jsem malovala na stěnu v Lauru (Itálie), venku, v otevřeném prostoru. Byli tam umělci z celého světa. Nepoužívali jsme tenkrát olej, ale akryl. Malovali jsme pod širým nebem a každý, kdo šel kolem, z nás byl vedle.

Je nějaký obraz, který bys nikdy neprodala?

Mám jeden, který měl moc rád můj muž. Ten bych za žádných okolností neprodala. Můžu namalovat podobné, ale ten původní nedám. Muž mi umřel před dvěma lety, měl nádor na mozku. Pohřeb jsem zařídila tak, že jsem vystavila fotky svých děl na internetu. Rozhodla jsem se pokusit o nemožné. Poprosila jsem známé, aby všichni, kdo můžou, pomohli a koupili si obrázek! Neprosím se o almužnu, ale ať si ode mě koupí obraz! Našli se lidi, kteří mi poslali 100.000 forintů jen tak – rozplakala jsem se dojetím. Další obrazy koupilo i Muzeum folkloru nebo romská skupina Kalyi jag... z toho jsem pak mohla zaplatit pohřeb svého muže.

Kdy nejčastěji maluješ?

Nejvíce o víkendech, protože se kromě toho starám o děti v jeslích a samotné malování mě neuziví. Dokud byl naživu můj muž, často mě povzbuzoval, abych dál studovala. Jako kdyby tušil, že už tu dlouho nebude. Tak jsem coby matka pěti dětí odmaturovala a ještě se vyučila dět-

skou vychovatelkou. Už sedmým rokem pracuju v jeslích, tam taky pořád maluju. Celá chodba je vyzdobená mými pracemi. Netvořím jenom doma, ale taky v práci.

Co tvé děti, zdědily nadání po mamince?

Všechny mají talent, úplně všechny. Mám dvě dcery a tři syny. Nejstarší dcera je už vdaná. Mladší, Gyöngyi, taky maluje. Jeden syn se zatím neoženil a pracuje u Národního budapešťského cirkusu. Je skvělý kytarista. Můj prostřední syn je černá ovce rodiny. Ale i ta černá ovce má talent! Taky moc krásně maluje na sklo. Víš, co ty moje děti prováděly, když byly malé? Neustále mi strkaly prsty do rozdělaných kreseb, co jen mi to dalo práce to opravovat! S rodinou jsme navíc dlouho vystupovali jako kapela. Já a starší dcera jsme zpívaly, manžel hrál na tamburínu, jeden syn na kytaru a další bubnoval na konev.

Která barva je tvoje oblíbená?

Modrá. Pařížská a královská modrá, to jsou moje zamilované barvy.

Co je největší hnací silou tvé tvorby?

Upřímně řečeno, působí mi potěšení, že můžu pomocí barev vyjádřit veškeré trápení i radost, které prožívám. V dětství své dětské bolístky, ve zralém věku ty dospělé.